Horváth Jenő

A geopolitikai gondolkodás elemei az olasz kül- és biztonságpolitikában az első világháborúba való belépés előtt

Geopolitika olasz módra – rövid történeti áttekintés

A 'geopolitika' terminus és tudományág ahhoz hasonló értelemben, ahogy manapság használjuk – vagyis, hogy a geopolitika az államok külpolitikai mozgásterét, szövetségi hatalmi viszonyait, nemzetközi kapcsolatrendszerét elsősorban a földrajzi, térbeli elhelyezkedésük és az ebből fakadó lehetőségeik és törekvéseik alapján vizsgálja – olyan tudományág, amely Olaszországban megkésve jelent meg és terjedt el nagyobb mértékben. Szakmai körökben is csak az 1930-as évek végén jelent meg. Reprezentánsa az akkori nemzetnevelési miniszter, Giuseppe Bottai (1895–1959) által alapított, négy éven át 1939 és 1942 között a Trieszti Egyetemen szerkesztett és kiadott *Geopolitica* c. folyóirat volt.[1] Az elismert akadémiai tudományok közé azonban nem tudott betörni.

A fasizmus és a nácizmus második világháborús vereségét követő években a geopolitika kompromittált, megvetett, kigúnyolt „tudománnyá" vált az olasz társadalomtudományok világában. Teljesen nem tűnt el – mindenképpen háttérbe szorult. Európa kettészakadásával, az amerikai és a szovjet blokk kialakulásával, a hidegháborús nemzetközi rendszer kialakulásával azonban hamarosan – elsősorban amerikai hatásra, ahogy az amerikai tudományos élet, az Európában újnak számító angolszász társadalomtudományok egyre nagyobb hatást gyakorolt a nyugat-európai országokra – újra megjelent, új életre kelt a geopolitika. Előbb a hidegháborús politikai és katonai körök politikai retorikájában, de a tudományos életben is. Olaszországban is megjelentek, olaszra fordították a nemzetközi kapcsolatok elmélete és a geopolitika tudományágak körébe sorolható addig főként angol nyelvű alapműveket: elkezdődött a geopolitika „beszivárgása" az olasz tudományos életbe.

Az 1980-as években a geopolitikai gondolkodás európai újjáéledése közben Olaszországban elsősorban a Franciaországban az 1976-tól megjelenő *Hérodote* c. folyóiratnak volt nagyobb hatása. Majd azaz 1990-es évek elejétől – a nemzetközi rendszerben a keleti blokk összeomlását követően – amikor a geopolitikai gondolkodás kiszélesedett és megújult, amikor különböző nagy áramlatok alakultak ki abban, az olasz geopolitika is elkezdett „olaszul beszélni": a saját lábára állni, saját arccal megjelenni. A mindmáig legjelentősebb és legrangosabb olasz geopolitikai folyóirat, a *Limes* 1993-tól jelenik meg, Lucio Caracciolo szerkesztésében. Az *Aspenia,* az Olasz Aspen Intézet folyóirata 1995-től.

[1] SINIBALDI, Giulio: *La geopolitica in Italia (1939–1942).* libreriauniversitaria.it., Padova, 2010.

Azóta az olasz geopolitika feltartóztathatatlanul „nyomul”, terjed. A geopolitika mára „kulturális divattá” vált. Tantárgyként szerepel minden egyetemen, ahol nemzetközi kapcsolatokat oktatnak, számos geopolitikai „agytröszt” működik. A geopolitikai érvelés és elemzés tudósok körén kívül mind gyakoribb a politikai és gazdasági elemzők körében is, meg természetesen a politikusok retorikájában is. A geopolitika azonban Olaszország még mindig nem számit „bevett”, akadémiai tudománynak, akadémikus körökben a nemzetközi kapcsolatok elméletéhez hasonlóan „bizonytalan” diszciplínának tekintik.

Az olasz földrajztudományról

Mint láttuk a geopolitika az első világháború előtt nem volt jelen a tudományok olasz akadémiai rendszerében. Azok a tudományok azonban, amelyek közel álltak hozzá, amelyeket ma a „geopolitikusok” tudományuk előzményeinek, forrásainak, sajátos értelemben „segédtudományainak” tekintenek jelen voltak, ráadásul régóta és a legjobb európai szinten.

Földrajzból az olaszok „mindig is nagyon jók” voltak. Gondoljunk csak Marco Polóra, Cristoforo Colombóra, Amerigo Vespuccira. Az olasz tengerészek, kereskedők, bankárok, kalandorok, misszionáriusok, zsoldos katonák, szabadságharcos gerillák mindenütt jelen voltak a világban, az „átlag olaszok” is sokat tudtak a világról. A geográfia az olasz iskolai oktatásnak egyik alaptantárgya volt, a földrajzi intézetek az olasz egyetemeken a legtekintélyesebbek közé számítottak.

Az olasz nemzetállam megszületése (1861), a nemzetépítéshez szükséges eszmei háttér kialakítása a földrajztudomány számára is új lehetőségeket teremtett. Az 1867-ben alapított Olasz Királyi Földrajzi Társaság (Reale Società Geografica Italiana) amellett, hogy az olasz földrajztudomány központjaként szolgált, feladatának tekinette a földrajzi ismeretterjesztést is. Expedíciókat szervezett Afrikába, Amerikába, Kínába, Japánba. Könyvtárában több mint 400.000 könyv, több ezer folyóirat és a világ legnagyobb térképtára található. 1868 óta havonta megjelenő értesítője (*Bollettino della Società geografica italiana*) mára már több mint 150.000 oldal terjedelmű. Az olasz utazók naplóit, emlékiratait külön könyvsorozatban (*Memorie Società geografica italiana*) publikálja.

Az olasz földrajztudomány a tudományosság és az akkor a tudományokban uralkodó pozitivista szemlélet alapján elvileg igyekezett távol tartani magát a politikától, és az akkori liberális állam sem követelte meg tőle, hogy a politika szolgálólányává váljon, azonban a mindig is meglevő politikai érdeklődése elkerülhetetlenül, egyeseknél vállaltan politikai-ideológiai tartalmat kapott. Az olasz földrajztudomány azonban semmiképpen sem tett szert külpolitikai célmeghatározó és államszolgáló szerepre olyan mértékben, mint a német, a francia vagy a klasszikus geopolitika skandináv vagy brit első képviselői esetében.

Az Olasz Királyi Földrajzi Társaság mellett működtek más földrajzi társaságok is, amelyek előrevitték az olasz földrajztudomány művelését, pedig eléggé nyíltan gazdasági vagy egyenesen gyarmatosító törekvéseket is szolgáltak. Közöttük a

legjelentősebb volt a lombard gyárosok és kereskedők patronátusa alatt működő Afrika-kutató Kereskedők Társassága (Società d'esplorazione commerciale in Africa).[2]

Az olasz földrajz tudomány művelői között a civilek mellett/mögött nem maradtak le a katonák sem. Egyes expedíciók egyenesen ők vezettek, de majdnem mindegyikben voltak katonák is. Feljegyzéseikkel, memoárjaikkal gazdagították az olasz földrajz tudományt is.

Az olasz földrajztudomány jellegzetessége volt, hogy tudományos leíró tevékenysége mellett mindig is törekedett az oknyomozó szemlélet érvényesítésére. Szintén karakterisztikus fonása, hogy nagy figyelmet fordított a kulturális, a vallási, a demográfiai, az etnikai, a néprajzi viszonyok leírására is. Így alkalmas volt a nemzetközi politikai erőviszonyok és konfliktusok komplex elemzésének és értelmezésének szolgálatára, a politikusok döntéseinek előkészítésére.

Nincs itt idő a többi geopolitikai „segédtudomány" helyzetének és állapotának még a jelzésére sem.

Összességében: az olasz külpolitika és a hadsereg vezetői az első világháború előtt még csak mai geopolitika elemeinek, „segédtudományainak" voltak a birtokában. Ismereteik azonban – véleményem szerint – elegendőek voltak Olaszország külpolitikai és katonai stratégiájának a nemzeti érdekeket szem előtt tartó realista, viszonylag jó megtervezéséhez.

A liberális korszak kül- és biztonságpolitikájának adottságai és főbb jellemzői

Olaszország kül- és biztonságpolitikája a világháború előtti másfél évtizedben, az ún. Giolitti-korszakban az 1882-ben Németországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával kötött és többször megújított, elsősorban franciaellenes, védelmi célzatú hármas szövetségre épült, amely biztosította az országegyesítéssel létrejött, az olasz etnikum túlnyomó többségét felölelő olasz állam biztonságát, területi integritását. A szövetségen belül Olaszországnak szoros gazdasági és kulturális kapcsolatai alakultak ki Németországgal. A két ország között nem voltak és keletkeztek komolyabb nézetkülönbségek vagy ellentétek. Az Ausztria–Magyarországgal való szövetségnek azonban – ahogy Olaszország erősödött – egyre nagyobbnak látszó ára lett: tudomásul kellett venni az osztrák–olasz határt, elfogadni, hogy az olasz nemzetállam nem foglalja magában az olasz etnikai állomány egészét, hogy kisebbségként olaszok maradtak osztrák fennhatóság alatt Trentinóban, Dél-Tirolban, a Dolomitok vidékén, a Júliai-Alpok völgyeiben, Triesztben és környékén, valamint Dalmáciában. Így a hármas szövetség évtizedei alatt Olaszországban egyre hangosabban ketyegett az irredentizmus – az olaszok lakta, de az Olaszországgal még nem egyesített területeknek, az Olaszországgal való egyesítésére, az egész olasz nemzet etnikai-

[2] MILANINI KEMÉNY, Anna: *La Società d'esplorazione commerciale in Africa e la politica coloniale (1879–1914).* Firenze, La Nuova Italia, 1973.

politikai közösségnek a megteremtésére, a „risorgimento művének befejezésre” – irányuló törekvés időzített bombája.

Továbbá: hármas szövetség elsősorban a szárazföld felől érkező fenyegetésekkel szemben adott biztonságot Olaszországnak, a tenger elől érkezőkre aligha. Az olasz politikusok, diplomaták, katonák tudatában voltak, hogy Itália a több ezer km hosszú tengerpartja következtében a tenger felől jövő fenyegetéssel szemben védtelen – csak hatalmas nemzeti flottával lenne védhető. Ilyen flotta megépítésre reálisan nem is gondolhattak.

A Földközi-tengert a napóleoni háborúk után a brit flotta uralta. Az olaszok szerencséjére Nagy-Britannia – természetesen a maga érdekeit és terveit követve – nem fordult szembe a risorgimentóval, ellenkezőleg, az elsők között ismerte el a Földközi-tengeren a hatalmi pozícióit nem fenyegető az Olasz Királyságot. A 19. század utolsó harmadában pedig – a francia–angol antant kialakulásáig – Anglia Franciaország földközi-tengeri ellensúlyaként tekintett Olaszországra. Az olasz külpolitika és katonapolitika irányítói számára axióma volt, hogy Olaszország nem kerülhet szembe azzal a Nagy-Britanniával, amelynek hajóágyúi rommá lőhetnek olyan nagyvárosokat, mint Genova, Livorno, Nápoly, Cagliari, Palermo Catania, Messina, Taranto, Bari, Velence, vagy Szardíniát és Szicíliát elvághatják a félszigettől.

Az olasz külpolitika alakulása szempontjából fontos változás volt az is, hogy Olaszország számára századfordulóra meggyengült a francia fenyegetés. A két ország befejezte az egymással szembeni vámháborút (1898), elkezdték észak-afrikai érdekeik egyeztetését. 1902-ben Olaszország odáig jutott Franciaországgal, hogy a hármas szövetség megújítása után két nappal titkos egyezményt kötöttek (ún. Barrère–Prinetti-paktum) amelyben kölcsönösen semlegességre kötelezték magukat, ha valamelyikük háborúba keveredne. Vagyis: Olaszország biztosította Franciaországot a semlegességéről, ha azt (például Németország felől) támadás érné.[3]

[3] DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1936.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994. 212.; MAJOROS István: Nemzetközi

Róma a Giolitti-korszakban a hármas szövetséget mindinkább kimondottan védelmi szövetségként értelmezte – Bernhard von Bülow német kancellár szavaival – olyan házasságként, amelyben nem tilos a Franciaországgal, Angliával és Oroszországgal való „valcerezés". Az olasz „valcerezés" egyébként a korszak átalakuló hatalmi viszonyai közepette nem tekinthető kivételesnek, valamiféle olasz sajátosságnak, hozzátartozott a korabeli diplomáciához.[4] Azok, akik nem fogalmaztak olyan finoman, mint Bülow kancellár, azok az olaszok „machiavellizmusáról", „megbízhatatlanságáról" beszéltek. Az olasz külpolitika valóban „kétarcú" volt, ez a jellegzetessége azonban nem az olaszok lelki alkatából eredt, hanem az ország földrajzi helyzetéből, gazdasági gyengeségéből, a nagyhatalmakéhoz képest kisebb katonai erejéből, annak a cavour-i külpolitikai tradíciónak a szem előtt tartásából, hogy Itáliának a nagyhatalmak játszmáiban való manőverezéssel kell érvényesítenie az érdekeit.

Az olasz diplomácia „valcerezéséhez" Bécs közel sem viszonyult olyan „megértéssel", mint Berlin. Franz Conrad von Hötzendorf, a Monarchia vezérkari főnöke – akit a magyar történeti irodalomban sokszor még ma is katona-zseninek titulálnak – javasolta, hogy a Monarchia használja ki Olaszország elleni (ma azt mondanánk valamiféle „megelőző háborúra") az 1908-as messinai földrengés tragédiáját, és kidolgozta Olaszország katonai lerohanásának tervét is.[5]

Mindent egybevéve: az olasz diplomácia a Giolitti-korszakban olyan pozíciót alakított ki Itáliának, amelyben nem kötelezte el magát teljesen a kialakulófélben levő két szövetségi rendszer – az antant és a központi hatalmak – egyike felé sem, s ez lehetőséget nyitott számára immár az etnikai határokon túlterjedő aktivitáshoz, egyrészt az észak-afrikai, másrészt a balkáni ambícióinak az érvényesítéséhez is.

Liberális nacionalizmus és újnacionalizmus/imperializmus

Az olasz terjeszkedési és hódító törekvések erősödése a nacionalizmus változása, új elemekkel való bővülése felé mutatott. A kormányok az országegyesítésétől a századfordulóig tartó évtizedekben még nem törekedtek az olasz államnak az etnikai határokon túli kiterjesztésére, nem vizionáltak birodalmi álmokat. Mindenekelőtt a nemzet- és államépítés, az ország belső gondjaival voltak elfoglalva. Egyes bankok és vállalkozások megjelentek ugyan a Szuezi-csatorna megnyitása után megközelíthetőbbé vált kelet-afrikai partvidéken, amely felértékelődött a tengeri kereskedelemben, Eritreát és Szomália egy részét Róma gyarmatává is nyilvánította, azonban Francesco Crispi kormányának kalandor, szégyenletes kudarccal végződött afrikai kolonialista kísérletét leszámítva (1896-ban a mezítlábas etiópok az aduai csatában súlyos vereséget mértek az olasz expedíciós hadseregre) az olasz

kapcsolatok 1789–1914. In: VADÁSZ Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914.* Osiris, Budapest, 2011. 67–68.

[4] VOLPE, Gioacchino: *L'Italia nella Triplice Allenaza (1882–1915)*. ISPI, Milánó, 1939., DIÓSZEGI 1994: 212.

[5] ALBERTINI, Luigi: *Venti anni di vita politica. L'esperienza democratica italiana dal 1898 al 1914.* [I. rész 1. k. 1898–1908)]. Zanichelli, Bologna, 1951. 350–353.

nacionalizmus karakterisztikusan nem irányult kifelé. Nem került az olasz külpolitika homlokterébe még a Szicíliához közeli észak-afrikai part, vagy az Adriai-tenger balkáni partjának megszerzésére irányuló célkitűzés sem. Csak a századforduló után, az ország megerősödésével jelentek meg Olaszországban olyan eszmék és mozgalmak, amelyekben a nacionalizmus már erős, kifelé irányuló töltetet kapott.

A nacionalizmusnak ez az új áramlata utcai tüntetések formájában a Bolgár Királyság kikiáltása, Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar annektálása (1908), a szerbiai mozgósítás és az ezekhez kapcsolódó több mint egy éven át tartó nemzetközi politikai válság keretében jelent meg először. Az annexió lényegesen módosította a Balkánon a hatalmi viszonyokat. Az olasz kormány az annexió elismeréséért cserében diplomáciai úton kompenzációt próbált elérni Bécstől, végül is beletörődött, hogy nem kapott, a válság azonban tovább gyengítette a hármas szövetség iránti elkötelezettségét.

Az olasz imperialista ambíciók realizálására hamarább nyílt lehetőség Észak-Afrikában, mint a Balkánon. Az olasz cselekvéshez szinte ugródeszkaként szolgált, hogy az ifjú törökök felülkerekedése nyomán kormányzati válság alakult ki Isztambulban. Addigra a diplomaták befejezték a háború diplomáciai előkészítését. Berlin és Bécs a hármas szövetség keretében támogatta az afrikai olasz terjeszkedést. Franciaország is hozzájárult a líbiai olasz hódításhoz. (Róma cserében elismerte Franciaország marokkói és tunéziai érdekeit.) Londonnal is megszületett az egyezség: a királyi flotta a Földközi-tengeren nem akadályozza az olaszokat az Oszmán Birodalommal történő összeütközés esetén, ha Róma hozzájárul, hogy továbbra is használhassa majd a líbiai kikötőket. Szentpétervárnak pedig megígérték az olaszok, hogy jóindulatúan tiszteletben tartják az orosz igényeket a Dardanelláknál és a Boszporusnál, Oroszország pedig újra elismerte Olaszország érdekeit Líbiában. Vagyis, Róma sikeresen elszigetelnie az Oszmán Birodalmat, amely sehonnan sem számíthatott támogatásra, s amelynek már akkorra a balkáni pozícióinak tartására sem maradt ereje.

Az olasz hadsereg is felkészült a líbiai vállalkozásra. 1911. október 5-én szálltak partra Tripoliban az első olasz egységek, két nappal később a két líbiai török tartomány székhelye olasz kézre került. A néhány hétre tervezett vállalkozás azonban elsősorban a sivatagi ország hatalmas méretei miatt nem halad olyan gyorsan, mint ahogy tervezték. A helyi lakosság is szembefordult az „iszlám ellenségeivel”. Az olaszok 1912 tavaszán hadműveleteik súlypontját áttették az Égei- és a Földközi-tengerre, ahol sikeresebbnek is bizonyultak. Júniusban a törökök kénytelenek voltak titkos tárgyalásokat kezdeni a békekötésről. A békeszerződést 1912. október 18-án Lausanne-ban írták alá, amely szerint a szultán de facto lemondott a líbiai tartományok fölötti fennhatóságáról, kalifaként csupán a líbiai muszlimok fölötti vallási felsőbbségét tarthatta meg. Végső soron Olaszország elérte a célját: Líbia olasz kézre került.[6]

Az olasz–török háborúban elért olasz siker „felbátorította” a balkáni népeket, hogy az Oszmán Birodalommal szemben ők is az erőszak útján próbálják meg érvényesíteni önállósági törekvéseiket. 1912 őszén az olasz újságok első lapjain a líbiai háború helyét már a Balkán-háború hírei foglalták el, amelyben a balkáni ambíciói folytán Olaszország is érdekelve volt. A balkáni országok az első balkáni háborúban gyorsan fegyverszünet-

[6] Részletesen lásd: HORVÁTH, Jenő*: Líbia története az olasz gyarmati korszakban (1911–1947)* In: *Grotius on-line*, http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=XYBQEM

kérésre készítették Isztambult. Az 1912 decemberében az átfogó balkáni rendezés céljából összehívott londoni konferencián a nagyhatalmak mellett Olaszország képviselői is ott voltak. Rómának nem volt érdeke hogy a félszigeten antant, vagy osztrák–német hegemónia alakuljon ki, így, egyebek mellett, leginkább egy olasz–osztrák befolyás alatt álló albán ütköző állam létrehozását támogatta. Albániát illetően pedig törekvései leginkább az albán tengerpart, s ott Valona (Albánul Vlora) megszerzésére irányultak. Az olasz partoktól mindössze 70 mérföldre eső kikötőváros birtoklása ugyanis lehetővé teszi, hogy Olaszország elzárja az Otrantói „csatornát", az Adria déli kapuját, vagyis elvágja a Monarchiát a Földközi-tengertől. Az olasz diplomácia nem volt türelmetlen, arra számított, hogy előbb-utóbb a maga javára fordíthatja a nagyhatalmak egymásközti versengéséből és a győztes balkáni kisállamok vetélkedéséből előtte megnyíló lehetőségeket. Ezt a politikát folytatta Róma a második Balkán-háború (1913. június 29. – augusztus 10.) kapcsán is. Bár a háború kezdetén nyomatékosan figyelmeztette Bécset, hogy Ausztria-Magyarországnak a háborúba való belekeveredése esetén nem verifikálható a hármas szövetségi szerződés casus foederis pontja.

Tíz hónap olasz semlegesség a világháború elején

1914. augusztusának első napjaiban, az Osztrák–Magyar Monarchia Szerbiának szóló hadüzenete után, egy helyi háború világháborúvá szélesedésének napjaiban, augusztus 2-án késő este röpítette világgá a Stefani hírügynökség az olasz kormány Olaszországnak a semlegességét deklaráló nyilatkozatát.[7] A rövid nyilatkozatban Olaszország nem mondta fel a hármas szövetséget, de egyértelművé tette, hogy nem ismeri el, hogy annak alapján Ausztria–Magyarország és Németország oldalán be kellene lépnie a háborúba. A deklarációval ország-világ előtt világossá, hogy Olaszország kimarad a háborúból. Mostanában, a világháború kitörésének centenáriumán, amikor az emlékezések sokkal inkább a részletekről, azoknak a napoknak az epizodikus eseményeiről és jelenségeiről szólnak, mint sem a háborúért való felelősség kérdéseit feszegetik, érdemes kiemelni, hogy Olaszországot ezen a téren nem terheli felelősség. A nemzetközi körülményeket, az ország helyzetét és érdekeit tekintve az olasz kormány és a király aligha hozhatott volna bölcsebb, a nemzeti érdekeknek megfelelőbb határozatot, minthogy Olaszország kimarad a háborúból, semleges lesz. A semlegesség kinyilvánításával egyelőre elkerülte a legrosszabbat, a háborút. Egyszerűen szólva: összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetbe került, mint azok az országok, amelyek elkezdték a háborút.

Kezdetben a két háborúzó koalíció – rendületlenül bízva a maga gyors győzelmében – egyike sem tett komolyabb lépéseket, hogy a maga oldalán bevonja Olaszországot a háborúba. Ahogy azonban a marne-i csatában Joseph Joffre tábornok megállította a németeket, és világossá vált, hogy összeomlott a Franciaország elleni német

[7] *Corriere della Sera,* 1914. augusztus 3. Az olasz diplomácia tevékenységéről a semlegesség időszakában részletesen lásd HORVÁTH Jenő: *Olaszország semlegessége a Nagy Háború első kilenc hónapjában.* In: Németh István (Szerk.): *Az elsős világháború 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok.* L'Harmattan, Budapest, 2014. 208–230.

villámháború terve, és vele együtt a német hadigépezet legyőzhetetlenségének mítosza, s kiderült, hogy Németország immár kétfrontos háborúra kényszerül, továbbá ahogy az oroszok megtorpantották az osztrákokat Galíciában, vagyis felismerhetővé vált, hogy mind a két háborús koalíció kénytelen lesz új stratégiát és új szövetségeseket keresni, megjelentek a diplomáciában az első arra vonatkozó puhatolózások, hogy Olaszország milyen feltételek mellett mutatna hajlandóságot háborúba-lépni.

Antonino Paternò Castello di San Giuliano márki külügyminiszter szeptember közepén gondosan, pontokba szedve összefoglalta a londoni olasz követ, Guglielmo Imperiali di Francavilla márki és a szentpétervári követ, Andrea Carlotti számára, hogy milyen feltételek mellett látná elképzelhetőnek az antant oldalán történő olasz hadba lépést: (a) a háborús győzelem előtt a négy hatalom (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, Olaszország) egyike sem köt különbékét a Monarchiával vagy Németországgal; (b) az angol és a francia flotta, az olasszal együtt, az olasz hadba lépés után azonnal kiűzi az Adriai-tengerről az osztrák flottát és szétzúzza azt; (c) a háború győztes befejezését követően Olaszország megkapja Triesztet, Dél-Tirolt pedig egészen az Alpok vízválasztó vonaláig, a Brenner-hágóig; (d) az Oszmán Birodalom összeomlása esetén Olaszországot illet az Adalia övezet (minimum gazdasági koncesszió formájában); (e) Olaszország nem ellenzi Albánia felosztását Montenegró, Szerbia és Görögország között, de a tengerpartot semlegesíteni kell, Valonának pedig korlátozás nélkül Olaszország szuverenitása alá kell kerülnie, vagy autonóm és nemzetközi városnak kell lennie; (f) Olaszország a háborús erőfeszítéseinek megfelelően részesedik a háborús kártérítésekből; (g) a háború után a négy győztes hatalom felügyeli a békeszerződésekkel kialakított status quo megőrzését.[8] Az olasz diplomácia vezetőjének szóbanforgó összefoglalója irányelvként szolgált az antantalttal majd meginduló tárgyalásokhoz, amelyek elvezetnek majd a londoni szerződés megkötéséhez (1915. április 26.), amelynek alapján Olaszország belép a háborúba az antant oldalán.

Egyelőre azonban (1914 őszén) az antant részéről nem mutatkozott szándék, hogy túllépjen a puhatolózás szintjén. San Giuliano nem volt türelmetlen, tudta, hogy a 35 milliós népességű Olaszországnak az antanthoz csatlakozása, az ország földrajzi elhelyezkedése geopolitikai és stratégiai szempontból egyaránt előnyöket ígér: új front nyitását Délen, végső soron a Monarchia és Németország teljes bekerítését.

Az olasz külügyminiszter azt is tudta, hogy a központi hatalmak számára is fontos lenne, ha Olaszország mellettük lépne be a háborúba. Bécs részéről azonban San Giuliano csak annyi „változást” észlelt, hogy a „brutális” római osztrák követ nagyhírtelen oly „mézes-mázas” lett.[9]

San Giuliano halála után az új külügyminiszter, Sidney Sonnino egyelőre szintén mind a két háborús koalíciónál puhatolózott. Elsősorban az olasz háborúba-lépés „áráról”. Vagyis, igyekezett megtudni, hogy mire számíthatna Olaszország, ha mellettük lépne be a háborúba. Úgy érezte és gondolta, mintha Olaszország a háborúzó hatalmak

[8] FERRAIOLI, Giampaolo: *Politica e diplomazia in Italia tra XIX e XX secolo. Vita di Antonino di San Giuliano (1852–1914).* Rubettino, Catanzaro, 2007. 898–900., 904–908.

[9] MALAGODI, Olindo: *Conversazioni della guerra 1914–1919.* Szerk.: Vigezzi, Brunello. Ricciardi, Nápoly–Róma, 1960. 22.

között egy „piacon” lenne, olyan kedvező helyzetbe került, hogy válogathat, alkudozhat.[10] A „szent nemzeti egoizmus” elve alapján a semlegesség-politikának számára tulajdonképpen nem volt erkölcsi tartalma vagy értéke: nem volt „jobb” vagy „rosszabb” a háborúpártiságnál. Hideg fejjel, – mondhatjuk úgyis – cinikusan a legnagyobb eredményt igyekezett elérni az olasz semlegesség fenntartásával, majd a megfelelő időpontban a háborúba- lépéssel. Természetesen annak a hatalmi szövetségnek az oldalán, amely győztesnek látszik, és a legtöbbet ígéri Olaszországnak.

A rendelkezésemre álló időkorlátok miatt eltekintek mind az Olaszország és az antant, mind az Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti diplomáciai tárgyalások ismertetésétől. Csupán azt jelezném, hogy az antant az olaszok által támasztott feltételek kielégítését illetően sokkal kedvezőbb helyzetben volt, hiszen Róma semmi olyant sem kért, aminek teljesítéséhez áldozatot kellett volna hozniuk. Bécsnek ellenben sok mindenről le kellett volna mondania. Mindezek után a brit külügyminiszternek átadott, az olasz feltételeket összefoglaló Sonnino-memorandum[11] alapján 1915. március 3-án elkezdődtek Londonban az antant és Olaszország közötti tárgyalásokat, amelyek elvezettek a londoni szerződés aláírásához (április 26.). Ezt követően is voltak ugyan még véleménycserék Róma és Bécs között, azok azonban nem jártak eredménnyel, végül Sonnino 1915. május 3-án táviratilag megszakította az Osztrák–Magyar Monarchiával való tárgyalásokat, lényegében felmondta a hármas szövetséget.[12] III. Viktor Emánuel az Osztrák–Magyar Monarchiának szóló hadüzenetet 1915. május 24-én küldte el.[13]

A földrajzi adottságok meghatározó szerepe az olasz haditervekben

Az olasz vezérkarnak az Ausztria–Magyarországgal való háború esetére vonatkozó haditervei az Olasz Királyság kikiáltása óta a védelmi háború koncepciójából indultak ki, csak egyes ultranacionalista és az irredenta politikusok követeltek támadó háborút. A hadvezetés az ilyen beszédeket joggal tartotta felelőtlennek, nem is hallgatott azokra. A vezérkar jól ismerte ugyanis a Monarchia katonai fölényét, ezért hadászati elképzeléseit a védekezésre építette. Ilyen tervet dolgozott ki az olasz hadsereg 1908 és 1914 közötti vezérkari főnöke, Alberto Pollio (1852–1914) tábornok is. Pollio az olasz tábornokok átlagánál jóval intelligensebb katona volt, a hadtörténelemben is járatos. Katonai attasé-ként öt évet szolgált Bécsben (1892–1897) – az olasz tábornokok közül minden bizonnyal ő rendelkezett a legpontosabb ismeretekkel a

[10] LUCIO CARACCIOLO, Lucio – MARONTA, Fabrizio (Szerk.): *L'eredità della grande guerra, tra miti e realtà. Conversazione con lo storico Mario Isnenghi.* In: http://www.repubblica.it/cultura/2014/05/14/news/limes_geopolitica_2014-1914_la_grande_guerra_tra_miti_e_realt-86129894/

[11] SONNINO, Sidney: *Carteggio 1914–1916.* Szerk.: Pastorelli, Pietro. Laterza, Róma–Bari, 1974. 206–212.

[12] SONNINO, Sidney: *Il libro verde. Documenti diplomatici presentati al Parlamento Italiano dal Ministro degli Affari Esteri Sonnino nella seduta del 20 maggio 1915.* Treves, Milánó, 1915. 110–112.

[13] *Cronologia:* http://cronologia.leonardo.it/storia/a1915e.htm

hármas szövetség két katonai nagyhatalmának katonai erejéről. Közvetlenül a világháború kitörése előtt kidolgozott hadászati terve a Monarchia Dél-Tirolból és az Isonzó mentén egyidejűleg induló támadásával számolt. Az olasz védelem fő erőit a Piave folyó jobb partjára helyezte, a hadászati tartalékot Padova körzetébe. Elképzelése szerint a Piave folyónál megvédhető Olaszország a „szövetséges" Ausztria–Magyarország váratlan csapásától.[14]

Pollio haditervéről és az előtte készült tervekről mind az olasz, mind a külföldi hadtörténészek úgy vélekednek, hogy azok körültekintően figyelembe vették az ország geopolitikai és földrajzi adottságait, reálisan mérték föl a majd kialakuló hadszínterek terep- és éghajlati viszonyait.

Olaszország földrajzi helyzetét alapvetően meghatározza, hogy egyfelől, hogy az „olasz csizma" felső része az Alpok karéjától körülvéve a szintén félsziget nyugat-európai szárazföld déli részéhez tapad, másrészt, hogy az „olasz csizma" majd kétezer km hosszan nyúlik délre a Földközi-tengerbe, mintegy kettéosztva azt. A háromezer km-nél is hosszabb olasz tengerpartból eredő adottságokról már szóltam.

Az olasz–osztrák határ több mint 700 km hosszú volt, amely három nagy részre osztható. Nyugatról kelet felé haladva: a tiroli beékelődésre, a Cadorei és a Carniai-Alpok vidékére, valamint az Isonzó-völgyre.

[14] SZABÓ László*: Doberdo, Isonzo, Tirol.* Kossuth, Budapest, 1977. 49–50.

A legnyugatibb rész, az akkori osztrák Trentino/Dél-Tirol, ékként mélyedt Itáliába Lombardia és Veneto között. Trentino nyugati határa a svájci–olasz–osztrák hármas határnál kezdődik, 3000 méternél is magasabb hegyeken, majd délkelet felé lejt a Garda tó felső csücskéig, majd keletre fordult, aztán az Asiagói felföldnél észak-keletre, az Cadorei-Alpok nyugati oldalán. A trentói ék magába foglalta Trento várost, sőt a még délebbre levő Roveretót is.

A középső, Olaszország felől nézve északi határszakasz a Cadorei és a Carniai-Alpok magas hegyeiben húzódott, az akkor Ausztriához tartozó Tarvisio magasságában ért olasz–osztrák határ harmadik szakaszához, az Isonzó folyó forrásvidékéhez.

A harmadik határszakasz az Isonzó völgyében futott, le egészen a folyó torkolatáig, az Adriai-tengerig.

A dél-tiroli ék rendkívüli előnyöket testesített meg Ausztria számára: azon túl, hogy onnan kiindulva elvághatta egymástól a két legnagyobb észak-olasz tartományt, Lombardiát és Venetót, ék hegyéből kiindulva, amely már a síkságon van, az osztrákok még hátba is támadhatták az esetleg a Venetóból Trieszt irányába támadó olasz erőket. A dél-tiroli ék létéből eredő fenyegetés elhárítása vagy felszámolása fontosnak, de rendkívül nehéznek látszott az olasz hadvezetés számára. Ha megindulnának ellene felfelé kell kapaszkodni az egyre magasabb hegyekben, ahol az osztrákok évszázadok során erődrendszert építettek ki. Az olasz támadás nem állhatott volna meg Trento város elfoglalásával. Az osztrák ellentámadás kizárása érdekében tovább kellett volna nyomulni, nagyjából az olasz–osztrák nyelvhatárig, legalább Bolzanóig, vagy inkább a Brenner-hágóig, az Olaszország és Ausztria közötti természetes határig.

A középső, a Cadore- és az Carnia-Alpok magashegyein kanyargó határszakasz a természeti akadályok és az osztrák erődítmények miatt szintén nem volt ígéretes az olaszok számára. Nagy katonai erők nem mozgathatók ebben a térségben, eredményes támadást csak nagy tüzérségi erőfölény mellett lehetett volna kibontakoztatni.

A földrajzi viszonyokból logikusan következett, hogy az olasz hadsereg főerőit az isonzói határszakaszra koncentrálják.

A Szarajevót követő napokban Luigi Cadorna (1850–1928) tábornokot nevezte ki a király vezérkari főnöknek. Cadorna nem tudhatta mennyi idő áll rendelkezésére az új haditerv kidolgozására, azt azonban igen, hogy nem sok. Sebtében készítette el a hadseregparancsnokok augusztus 21-i értekezletére az *Összefoglaló memorandum az Osztrák–Magyar Monarchia elleni szóba jöhető offenzív cselekvésről az európai hatalmak jelenlegi összeütközésében* című dokumentumot, az olasz hadsereg új hadászati tervét, amely rövidebben *Az 1914. szeptember elsejei direktíva* elnevezést kapta. Cadorna ebben a memorandum a „műfajhoz" képest viszonylag nagy terjedelmű, ellenben még vázlatos, nem minden részletében kidolgozott dokumentumban az olasz hadsereg valamennyi korábbi haditervtől eltérően támadó háborút vázolt fel. „Mentségére" hozható föl, hogy nem számolhatott még a háború addigi tapasztalataival, és a feladatokat is csak általánosságban jelölhette ki.

Az olasz hadsereg átfogó új haditervét Cadorna irányítása alatt a vezérkar 1915. április elsejére elkészítette el *A szeptember elsejei direktíva változatai* címmel Az új terv több részlete a Pollio-féle terv felhasználásával és átdolgozásával készült, így például a hadsereg mozgósítását és felvonulását illetően nem sokat változtatott a korábbin, nehogy felborítsa a már kidolgozott részletes szállítási terveket. Cadorna felismerte, hogy ez dél-tiroli ék körüli határszakasz nem lehet az Ausztria–Magyarország elleni támadó háború főiránya, mert ha rendkívüli erőfeszítések árán el is érné a célját, Dél-Tirol elvesztése a Monarchia számára csak nagy presztízsvesztést jelentene, de nem döntené el a háborút, hiszen a terület Ausztria számára gazdasági és stratégia szempontból sem nagyon fontos, lévén, hogy csak perifériku s része a birodalomnak, ellenállási potenciálját nem gyengítené meg lényegesen. Ráadásul az olasz támadás a Brenneren túl nem folytatható Ausztria „szíve" felé, legfeljebb Innsbruck érhető el. Cadorna a 35 hadosztályból hatot tervezett a dél-tiroli frontra küldeni. A középső, a cadorei és carniai magashegyi határszakaszt is másodrendűnek tartotta stratégiai szempontból, mivel ott a támadás folytatása az osztrák Alpokban aligha folytatható. Oda hét hadosztályt tervezett.[15]

Az új haditervben az alapvető változtatás *A szeptember elsejei direktívá*hoz képest egyrészt a részletes kidolgozottságban mutatkozott, másrészt abban, hogy támadó háborúban a főcsapás céljaként a ljubljanai medencébe való betörést jelölte ki , sőt siker esetén a támadás folytatását Maribor és Varasd felé.

A terv szerint a háborúba-lépéskor az olasz hadseregnek négy hadseregbe szervezett 35 hadosztálynyi mozgósított erővel kell rendelkeznie, amelyek közül a főerő, a II. és a

[15] CADORNA, Luigi: *La guerra alla fronte Italiana (24 maggio 1915 – 9 novembre 1917).* Treves, Milánó, 1934. 87–103.

III. hadsereg a ljubjanai medence irányába támad, miközben az I. hadseregnek és a IV. hadsereg egy részére várt, hogy feltartóztassa a Dél-Tirol felől várható osztrák támadást. A IV. hadsereg nagyobb része pedig tartalékot képez elsősorban a II. és a III. hadsereg számára.[16] Cadorna a támadás főirányát már akkor az Isonzó folyó középső és alsó szakaszánál tartotta kívánatosnak, ahová 15 hadosztályt tervezett felsorakoztatni. Haditerve továbbá az olasz támadással egyidejűleg feltételezte a Monarchia elleni orosz offenzívát a keleti fronton, a szerb hadseregét pedig a Balkánon.[17] A memorandumban nincs szó Olaszország hadba-lépésének várható időpontjáról.[18]

Cadorna haditerve jól számolt a sajátos olasz körülményekkel, részleteiben kétségkívül tartalmazott merész gondolatokat is, több elemében azonban messze állt a realitásoktól. Megalapozatlan volt például a szerb hadsereg Ausztria–Magyarország elleni 1915. tavaszi offenzívájával számolni, mert az – s ezt az olasz katonai körökben is tudták – Szerbia az erőfeszítéseinek végső határához ért, a hadseregnek nem maradt ereje, hogy támadjon. Nem volt reális Cadornának a saját erőre vonatkozó erőszámvetése sem. Mint láttuk, a háborúba-lépés idejére 35 hadosztállyal számolt. Ezzel az erővel nem lehetett megvalósítani az osztrák–magyar haderőre tervezett mély csapást és a hadműveletek gyors befejezését. Az olasz vezérkar az ellenség várható ellenállásának erejét értékelve azt gondolta, hogy a Monarchia 8-10 hadosztálynál többet aligha tud felvonultatni Olaszország ellen, mert leköti az erejét a keleti front. Vagyis, Cadorna háromszoros olasz erőfölénnyel számolt, s ezt a fölényt elegendőnek és megnyugtatónak tekintette. Figyelmen kívül hagyta azonban, hogy a haditechnika fejlődése következtében – ezt mutatták a világháború addigi tapasztalatai – a védelem tűzereje hallatlan mértékben megnövekedett, s ennek következtében a háromszorosnál sokkal nagyobb erőfölénnyel sem szabadott volna biztosan számolni a sikerrel. Nagyobb emberi erőt Olaszország ugyan hosszabb távon még képes lett volna kiállítani, katona még lett volna, de a hadigazdaság még a 35 hadosztályt sem nem tudta ellátni kellő mértékben fegyverekkel, lőszerrel, felszereléssel. Cadorna számára is nyilvánvaló volt a hadsereg szükségletei és az olasz ipar teljesítőképessége közötti aránytalanság. A hadsereg fegyver- és lőszer ellátása szempontjából létfontosságú acél és fémipar mind a vasércet, mind a kőszenet csak importból tudta beszerezni, hasonlóképpen a rézércet is. Olaszország ezekből a nyersanyagokból közel 90 százalékos behozatalra szorult. Az importfüggőség nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a hadseregnek a háborúra való felkészültségében hiányosságok mutatkoztak.

Miután elkészült az olasz haditerv Cadorna 1915. április 14-én közölte a kormánnyal, hogy a hadsereg legkorábban május közepére lehet készenléti állapotban. Korábbi időpontot azért sem lehetett kitűzni, mert azelőtt az Alpokban a hóolvadás nem teszi lehetővé a nagyobb méretű hadműveleteket.[19]

Mint fentebb láttuk az olasz kormány 1915. május 22-én elrendelte az általános mozgósítást, és hozott más, a háborúba-lépéssel összefüggő intézkedéseket is. Majd –

[16] CADORNA 1934: 87–103.
[17] CADORNA 1934: 87–103.
[18] CADORNA, Luigi: *La guerra alla Fronte Italiana (24 maggio 1915 – 9 novembre 1917).* Milánó, 1934. 94–97.
[19] CADORNA 1934: 105.

mint láttuk – május 24-én III. Viktor Emánuelnek az Osztrák–Magyar Monarchiához szóló hadüzenetével formálisan el is kezdődött a háború, noha a hadműveletek még majdnem egy hónapig nem indultak meg.

A semlegesség időszakában Olaszország politikai és katonai vezetői a béke korszakának mércéje szerint gondolkodtak, Cadorna a háború előtti hadikultúra alapján kért és kapott támogatást az olasz államtól és a lakosságtól, és majd csak a háborúba-lépés után tanulják meg, amit a már majdnem egy éve háborúzó országok tudtak: hogy a Nagy Háború sokkal többet, egészen mást követel mindenkitől, mint a régiek.

A háborúba-lépessel olasz király, a kormány és a parlament letért az ország érdekeinek és háború perspektíváinak pontos felmérése alapján való döntéshozatal útjáról. Az olasz liberálisok a nacionalizmus mákonyának hatása alá kerültek. A politikai osztály elitjében a türelmetlenség és mohóság héttérbe szorította Cavour türelemre és óvatosságra intő hagyatékát. Igaz, a világháború végén Olaszország képviselői majd a győztes nagyhatalmak oldalán ülhetnek a béketárgyalások asztalához, azonban három és fél éves háború és 650 000 olasz katona halála után. A háborúba lépessel nemcsak a „belle époque" ért véget Olaszország történetében – a liberális erők és eszmék, a liberális demokrácia is összeomlottak. Olyan válság alakult ki, amely utat nyitott az újfajta, a szélsőséges nacionalizmus, a fasizmus korszaka felé.

(A Budapesti Corvinus Egyetemen *Geopolitikai játszmák: az első világháború* c. konferencián (2014. szeptember 18.) elhangzott referátum szerkesztett szövege.)